

מ ה ש ה י ה

אונים ובעל תוקף, בין צעירות ההורסת את כל המחיצות לבין המבוגר הכלוא בתוכן והנכנע להן — הסתמנו באותה העיירה בדיוק באותה הבהירות כמו במטרופוליות הגדולות וכמו בכל העולם, לא חשוב כלל שכל החיים האלה אינם קיימים כבר וניצלו רק בזכרונה של הסופרת. בית הרבנים המואר היחיד נפלא של הרבנית הצעירה שירדה מכרכים רחוקים לבלות את ימיה בעוני ובעזובה של עיירה נידחת, הבית בו הרב היה בונה בלילות חורף ארוכים ועצובים את דרשת השבת שלו מהפסוקים של פרשת השבוע ואמרות של הנביאים — בית זה נהרס מזמן בלחץ עליו העוני והתחלודים. יפיו וטהרו ושלמותו ניצלו רק בנפשם של אלה, אשר ילדותם ספגה אותם במידה כזאת, שהחיים לא הצליחו למחוק את זכרונם, ואם היתה פגישה מאוחרת עם הבית אחרי שנות פרידה וגעגועים, היא הכזיבה, מוכרתה היתה להכזיב, היתה מחוסרת התבלין העיקרי, וזה הרי ברור: דמות העצם הקבועה „בזכוכית הניגטיבית“ של נשמת האדם החי הופר כח לרכוש נפשי סטטי בתוך כל דינמיקת החיים הכולעת גם את העצם וגם את נושא דמותו.

הנגטיב נשאר עלוב ומיותר, בלתי מתאים אפילו לעצם אשר למענו הותקן. כאן טמון הסוד של כל האכזבות המרות, הידועות לכולנו בשעה שאנו נפגשים עם מקומות ואנשים הקבועים בזכרוננו משנים. אכן, את העבר האהוב עוד יותר קשה להשיג מאשר את העתיד המקווה.

העיירה בסיפוריה של דבורה בארון, על בית הרבנות שבחוכה, אינה מהווה יותר שלימות אורגנית. היא מפוצלת לקטעי חיים השומרים על אידיליות שוקעת של הווי יהודי ירא השמים ולקטעי חיים של הווי עולה שבהם משתלט העושר על האדם היהודי ומרחיקה אותו ממקורות העיירה והיהדות. אין זה מקרה שהרב החולני, „תגור אבנז רבנים ואהבת עולם במבטו“ — מרגיש, למרות כל המחיצות, קרבה יתירה לכומר נוצרי ותהום מבדילה בינו לבין הקבלן היהודי שחיוו הפכו רק צבירת הון, קלפים ואכילה.

ובראייה הזאת, הפקחת וחסרת האשליות, בבקורת החביבתית-פנימית שאינה מרוכזת אפילו על ידי אהבת כלל

למיטב המסורת הכפולה — למסורת הריאליזם הספרותי הנוחן כל פרט מתוך ראייה פנימית ומסדיר אותו לפי איזה סולם-ממדים עצמי ולמסורת היצירה של אשה יהודית על כל מהותה המקורית — משיבה דבורה בארון את הקורא באוסף סיפוריה המכונסים ב„מה שהיה“.

המוניגה בין היסודות הנשיים, חדורי רוח, עדינות וראיית מומנטים מיוחדים לבין ערכי תרבות יהודיים, אשר רק ליחידות סגולה בעמנו ניתן ליגוק מהם באופן בלתי אמצעי — היא הקובעת לספר זה עמדה מיוחדת בתוך שורת הספרים הטובים, המספרים כמוהו על אותם החיים, על אותם האנשים שהיו.

היסוד של רוב הסיפורים הכלולים בספר היא רטרופסקציה, מבט מכוון אחורנית, לתוך העבר, הסופרת כמו אפרים הקטן, גבורה האהוב, מעלה מעומק חייה גופים פנימיים השמורים אתה — גופי ילדות על פי רוב — ובוחנת אותם לא רק לאור שהיה להם אז, כי אם גם לאור גוסף של הבנה מבוגרת שנרכשה אחר כך, כשהנזופים האלה לא עמדו כבר מסביב בממשותם החיה, כי אם היו רק טבועים בנפש, יש בראייה כזאת, מעל לשנים, מעל לכברת החיים המשתרעת בכל רצינותה בין אז ל היום, — גם סכנה של איזה זיוף קל של המציאות שהיתה אז, ראייה כזאת, אי-אפשר שתהא מקיפה את הכל. היא דולה מהעבר רק את זה שהיה קרום מאוד או שנוא מאוד, את זה שבאמת נגע בנימי הישות והרעיד אותן ושקע בהן כמו צלילים בחלל, המחכים לאנטאגה רגישה שתגאלם ותשיב להם את חיוניותם.

מעטים, מעטים מאד הסיפורים בהם לא נרגיש את אהבת הסופרת או שנאתה, שמתוכם לא תעלה אלינו הלבביות והחום, ההבנה והרחמים או הזרות ואי הרצון וגם הבוז והשנאה, בהם היא מלווה את קטעי החיים המצויירים על ידה ואת גבוריה. כל מה שלא עורר יחס כזה גם לא מצא בטויו.

ובכל זאת מצטרפים הסיפורים האלה לשלימות של הווי, המתוח בין קטבים חברתיים ותרבותיים, אשר עם כל היותם מיוחדים לעיירה היהודית, הם חוזרים על איזו סכאמה כללית הקבועה בעולם, הניגודים בין עני ועשיר, בין חסר

חדשה, העלולה לגלות גם נשמה חדשה המוצנעת בנערה. להציל אותה מיאוש ולהאציל עליה משהו מיפית, מעדנתה, מרפנותה, והגילויים האלה של אמרות דקות, נשיות, כמו זו על שפרה שבהצמד אל שדיה הילד הזר והנה, פיו רירי וצמאוו — צמאון של עלוקה" או על "גיטל הסוקרת את הצנוניות במבט מיוחד, כזה אשר בו תביט האשה על תינוק זר בשעה שהיא מרגישה את רחשי החיים של זה של עצמה" — האמרות האלה המגלות הבנה עמוקה מאוד לשפת פרטים קטנים, משווים לספר איזה ערך מיוחד.

מעטים למעשה תיאורי הטבע בספר סיפורים זה. תחורף הסגור במשפט "צריחה של עורבים ופתי שלג גדולות, נוחות, רפרפו שם באפרורית האויר בלי קול"; או האביב המצויין במלים "החסידה תקנה באמונה את קנה הישן, את הקן של אשתקד"; או "היער המתפלץ במחשכים ובוכה על כי השקצים מולקים באכזריות ראשי אורנים בשביל מדורר תיהם" או אפילו הירח עם קוי פניו המשוניים — כל אלה הם ציורים אמנותיים כמו רקמותיה הצנועות של בתיה, המבליטות במיעוט קוויהן גם את נשמת הנוף וגם את נשמת האדם הנתון במסגרת הנוף הזה. והוא הדבר ביחס לדוממים. הנה השמשות המאובקות מבטאות את עגמת נפשה של הבחורה החיה מאחוריהם, ככה הצל של וילונות הנגיד המאפילות על דירתו של הנגר השכן מסמל את יחסי הכוחות בין העשיר והעני, ותפוחי אדמה אמריקאיים הנקנים במשקל ולא בשק, מספרים על הצימצום והעוני שפשו בעיירה, ואכילת האדם עלוב-החיים את פלחי תפוח זהב מסמלת את נצחונו על כל עלבונותיו אותם שבע עד היום. לעומת מבטה הפקחי של הסופרת המתגבר על האשליות, מפתיע מבטה המעולף רכות ואהבה, בו היא חובקת הכל בארץ: את החול, התלם, החורש, נעלמה כאילו כל הדרך וכל המעבר משט לפה, ובלב רק הרבה רחמים על המלמד, המחשב שם את הקץ בזמן שכאן ההתחלה. פה נמצא ההמשך הישר של הילדות על כל אביביה הברוכים, ואם כי "מהשוט הנצחי אין מפלט בשום מקום", הרי כאן ביתר בטחה ישמרו הגרעינים מסופות עוקרות.

מוכרת בספר הזה יניקה נאמנה של הסופרת מאוצרות התרבות היהודית, בה היתה ספוגה אודת בית הרבנים, הכובש את לב הקורא. העסיסיות הרבה, בגרות הסופר הכותב רק אשר ברצונו לאמור, האקטואליות המנצחת את השטח והזמן שנחו בין תקופת העלילה לבין הקורא, הדמויות התנכיות המבצבצות מבין השיטין — כל אלה מכניסים את הספר הזה לבין טובי ספרי הפרוזה העברית החדשה.

ישראל, הננו מוצאים המשך ישר ונועז של המלחמה הממר שכת בשקר הרומנטי בו עטפו את ההוי העיירת. ודבורה בארון עקבית במלחמה הזאת עד לידי הגומה קלה, וכמה טוב שבנקודת השריפה של הרשע מגלה הסופרת את האשה היהודית, את אשתו השקטה והרחומה של היהודי העשיר, היורד לתייהם של בני עמו ואף לחיי אשתו. הנה היא, האשה המדוכאת, בעלת לב אמהי-יהודי החולכת בעקבות רגליו הרומסות של בעלה ומעודדת את השבלים הרמוסות, מנסה להמתיק את גור הכליון ולהקל על הנגעים, על הרעב והעוני הזרועים בידו החמסנית. הננו רואים את המשפחה היהודית באור חדש; הגבר שהתעשר זורק בקלות מאחורי גבו את צרור קשריו עם דלת עמו — אך האשה הסגורה בביתה אינה מתפרקת בנקל ממידת הסולידריות היהודית וקשרי ההוי שאך יצאה ממנו.

ולא רק בנקודה הזאת מתגלה דבורה בארון כסופרת היודעת את נשמת האשה היהודית ונשמת האשה בכלל. בתאור האם היחידה המעיזה ביום גשם ובוק, שביטל את כל הדרכים והשבילים בעיירה — לשאת את ילדה הרך לחדר — מרוכז יחס בן דורות של האשה היהודית לתורה וללימודי בנה, אשר כל קרבן עבורם לא היה לה קשה מדי, ושוב במקום אחר אותה האם היהודית, אשר באין ביכולתה לצרף למנת בנה החמישי השוהה במרחקים את תוספת אהבתה שנפלה בחלקו — "והנה החלק הזה נשאר חתום בלבה וחוסס שם כמין סם משכר, עד כי התנווד לפעמים מרוב חושיה". כמה כאב וגעגועים שנצטברו במשך דורות — מאז מתפורים בני המשפחה היהודית לכל הארצות והאם נשאת עם אהבתה שאין למי להעניקה — סגורים במשפט הזה: ובתיאור הקצר, הבא כלאחר יד של הילד מיטקה, אשר לידתו לא היתה כקדושה, של הילד המתלבט כל כך בין רגלי המבוגרים ביום החונתה של קסניה אמו — הילד המטריד, המרגיז, המיותר כל כך — הרי בתיאור זה כלול העלבון הבלתי מכופר של כל הילדים הבלתי רצויים, הנושאים את כאב הוייתם העלובה, ללא הצדקה והכרח במשעולי החיים והחברה, וכאשר הננו פוגשים אחר-כך את מינה, מבית המתוקים" ואף היא מושקת ומדוכאת על ידי שנאת האם שבאה במקום רחמים — שוב בוקע אלינו עלבון קשה מנשוא, וכך מבקיעה לה מתוך הסיפורים האלה ומוצאת את ביטויה גם החבנה הדקה, הבנת אשה — של ערך שמלה